

УДК 069:355(477)"2022/2023"

МУЗЕЙ ВІЙНИ. ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Світлана Даценко (м. Київ)

Окреслено нові завдання, виклики й підходи до створення тривалих та короточасних експозицій в умовах гарячої фази війни. Актуалізовано історію виставки «Україна – розп'яття» – першої у світі стаціонарної експозиції, яка складається з артефактів російської-української війни й була створена під час самої війни та відкрита 8 травня 2022 р. – через місяць після визволення тимчасово окупованих територій Київської та Чернігівської областей. Висвітлено розвиток проєкту у виїзних виставкових варіантах, його внесок у культурно-інформаційну, дипломатичну боротьбу проти російської збройної експансії.

Національний музей історії України у Другій світовій війні є одним із провідних науково-дослідних, методичних і культурно-освітніх центрів, що спеціалізуються на висвітленні подій Другої світової війни в глобальній площині, з урахуванням усіх без винятку її складових. За роки державної незалежності України Музей цілком відійшов від радянських наративів трактування подій 1939–1945 рр. Він сфокусував свої зусилля на вивченні й експонуванні табуйованих раніше тем, а також націлив роботу колективу на дослідження саме українського складника тієї війни.

У своїй науковій та експозиційній діяльності команда Музею помітно розширила хронологічні межі. У фокусі досліджень музейників – окремі аспекти Першої світової війни, а від 2014 р. – сучасна російсько-українська війна. Від моменту початку російської окупації Криму та агресії на Сході України у стінах Музею було розгорнуто близько 30 експозицій, присвячених цій війні. Згодом усі апробаційні виставки об'єднали в масштабний виставково-експозиційний проєкт «Український Схід», презентований у 2019 р.

Широкомасштабне вторгнення Росії відклало на другий план усе, чим займався Музей доти, й окреслило нові завдання та виклики, визначило нові підходи до створення тривалих і короткочасних експозицій, у разі скоротило шлях від предмета музейного значення до експоната.

Нині діяльність Музею, як і всієї країни, відбувається в умовах гарячої фази війни, що так чи інакше визначає і пріоритети в роботі. Нині Музей визначив своїм першочерговим завданням документування та висвітлення подій саме сьогодення. Для цього вже в перші дні широкомасштабного російського вторгнення в Україну розпочалася копітка робота з поповнення фондової колекції предметами цього етапу російсько-української війни. Команда музейників здійснила 21 науково-польову експедицію деокупованими територіями Київщини, Чернігівщини, Харківщини, Донеччини, Херсонщини й зібрала понад 10 тис. предметів музейного значення.

Під час кожного виїзду на щойно визволені території чи місця, які постраждали від ворожих обстрілів, музейники, поповнюючи фондозбірню, документують злочини російської армії. Кожна експедиція супроводжується детальною фотофіксацією.

Фото 1. Музейна експедиція звільненими теренами Київщини. 5–16 квітня 2022 р.

У порядку своєї виставкової діяльності в Україні та за кордоном Музей війни вже презентував 47 виставкових проєктів про російсько-українську війну. Створення такого продукту допомагає розповісти не лише українцям, а й усьому цивілізованому світу про «принади та переваги» «руського міра». Проєкти, відкриті на експозиційних майданчиках в Україні та 14 країнах світу, серед яких Німеччина, Польща, Республіка Корея, США, Туреччина, Франція, держави Балтії, викривають основні цілі російської армії: вбивати, грабувати, гвалтувати.

Перший музейний проєкт в умовах широкомасштабного російського вторгнення – фотовиставка «Київ: репортаж одного дня. 8 березня 2022 р.», яка відкрилася вже 23 березня 2022 р. Куратор виставки Юрій Савчук та музейний фотограф Олена Шовкопляс у супроводі військових фіксували життя м. Київ на 13-й день війни.

Першими з воєнним фоторепортажем ознайомилися відвідувачі Всесвітнього центру миру, прав і свобод людини в м. Верден (Франція). А загалом він був презентований у 9 країнах світу і став Подією року в царині культурної дипломатії в Республіці Корея.

Фото 2. Фоторепортаж про реалії м. Київ у 13-й день широкомасштабної війни. Березень 2022 р.

Фото 3. Фоторепортаж про реалії м. Київ у 13-й день широкомасштабної війни. Березень 2022 р.

Іще один виставковий проєкт Музею, на якому варто зупинитись, – «Україна – розп'яття», відкритий для відвідувачів 8 травня 2022 р. Нині це вже більше ніж виставка. Це масштабний експозиційний простір першої у світі стаціонарної експозиції, що складається з артефактів російсько-української війни і створена під час цієї самої війни. За допомогою оригінальних предметів, фото й усних свідчень очевидців експозиція розкриває страшні реалії широкомасштабного російського вторгнення. Художньо-реліквійні інсталяції проєкту розповідають про варварську геноцидну розправу, яку Росія запланувала проти України, й насильство, принесене українському народові. Водночас вони викликають у відвідувача асоціацію з біблійними мотивами воскресіння та відновлення, які обов'язково настануть в Україні після перемоги.

Фото 4. Виставка «Україна – розп'яття». Травень 2022 р.

Одна з головних інсталяцій проєкту – символічна п'ятикутна зірка, викладена із взуття російських загарбників. Це образ війська, яке переступило не лише кордони України, а й будь-які межі людяності та моралі. Берці ворогів – також відповідь України на спробу загнати її в стійло путінського «СРСР».

Фото 5. Розділ «Орда» демонструє справжній образ «другої армії світу».

Травень 2022 р.

Фото 6. Розділ «Орда» демонструє справжній образ «другої армії світу».

Травень 2022 р.

Фото 7. Розділ «Орда» демонструє справжній образ «другої армії світу».

Травень 2022 р.

Фото 8. Розділ «Розп'яття» занурює відвідувача в образний духовний світ України, понівечений російським нашествям, але живий.

Виставка складається з кількох розділів. Розділ «Орда» демонструє образ «другої армії світу». «Розп'яття» – занурює відвідувача в образний духовний світ України, понівечений російським нашествям, але живий. Акцентний експонат розділу – ікона «Зняття з хреста», знайдена в православному храмі Св. Димитрія Ростовського, пошкодженому російським обстрілом. Ікона належить до страсного циклу. На ній зображено Йосипа Ариматейського, Богородицю з жоною-мироносицею та Івана Богослова в червоному вбранні. Саме в образ св. Івана влучив осколок російського снаряда. Прикметним є той факт, що за Біблією, Іван Богослов був єдиним із-поміж апостолів, хто пішов із життя власною смертю.

Фото 9. Розділ «Укриття» створено з автентичних предметів укриття в смт Гостомель на Київщині. Травень 2022 р.

Фото 10. Розділ «Укриття» створено з автентичних предметів укриття в смт Гостомель на Київщині. Травень 2022 р.

Розділ «Укриття» – це детальна реконструкція за допомогою автентичних предметів укриття на вул. Проскурівській, 13 – у військовому містечку неподалік аеропорту «Антонов» у смт Гостомель на Київщині, де впродовж 37 днів понад 130 мешканців будинків перебували як заручники ворога. Наймолодший із них, Марійці Ковтун, на момент вторгнення виповнилося чотири з половиною місяці. За час окупації дві мешканки укриття померли.

Виставка «Україна – розп'яття» викликала значний інтерес у відвідувачів. Більш ніж за рік роботи її відвідало понад 100 тис. осіб, серед яких 69 делегацій, зокрема від Офісу Президента України, Головнокомандувача Збройних сил України, Міністерства закордонних справ України. Серед гостей виставки – керівники держав та урядів 11 країн, очільники ОБСЄ та Європарламенту, головнокомандувачі сил оборони й начальники генеральних штабів чотирьох країн.

Матеріали виставки широко висвітлювали ЗМІ не лише в Україні, а й за кордоном: репортажі про неї вийшли в медіа 25 країн світу, зокрема на шпальтах The New York Times, The Guardian, Le Monde та ін. Експозиція виставки стала майданчиком проведення Всеукраїнського телемарафону в день її презентації.

Проект «Україна – розп'яття» мав продовження в міжнародних виїзних виставкових варіантах, як-от «Битва за Україну» (Латвійський воєнний музей, м. Рига, Латвія), «Україна – розп'яття. 365...» (спільно з Естонським інститутом історичної пам'яті).

Фото 11. Виставка «Україна. Розп'яття. Трибунал». м. Нью-Йорк, США,
31 березня 2023 р.

Фото 12. Виставка «Україна. Розп'яття. Трибунал». м. Нью-Йорк, США,
31 березня 2023 р.

«Україна. Розп'яття. Трибунал» – останній на сьогодні епізод цього виставкового серіалу, відкритий 31 березня 2023 р. в м. Нью-Йорк (США).

Презентація виставки стала епохальною подією для нашої держави на дипломатичному та культурно-інформаційному фронті боротьби проти російської збройної експансії. Присвячена створенню міжнародного трибуналу, який судитиме Росію за злочин агресії, вона почала діяти якраз напередодні голосування в ООН за резолюцію про створення спеціального міжнародного механізму, який покарає державу-злочинця. За час роботи експозицію відвідали представники 66 країн світу в ООН.

Фото 13. Юрій Савчук, генеральний директор Музею війни, під час отримання відзнаки Museum and Heritage Awards. 10 травня 2023 р., м. Лондон, Велика Британія.

10 травня 2023 р. в м. Лондон (Велика Британія) відбулась урочиста церемонія на честь цьогорічних переможців міжнародного конкурсу Museum and Heritage Awards, на якій Національному музеєві історії України у Другій світовій війні було вручено Спеціальну нагороду журі за виставку «Україна – розп’яття» та особливу професійну стійкість в умовах війни. Від імені колективу її отримав генеральний директор Юрій Савчук.

16 вересня 2023 р. в м. Тімішоара (Румунія) відбулось урочисте нагородження переможців міжнародного конкурсу Європейської музейної академії ЕМА, в межах якого команді Музею війни присудили Спеціальну відзнаку журі за експедиційну та виставкову діяльність – як визнання «видатних зусиль, спрямованих на збереження спадщини й документування подій».

Фото 14. Мартиролог «Діти». 2023 р.

Фото 15. Мартиролог «Діти». 2023 р.

Відчуваючи значну нестачу експозиційних площ, у 2022–2023 рр. команда Музею почала використовувати об'єкти, де раніше ніколи не створювали виставок. Зокрема, споруду Верхньої Московської брами XVIII ст. Від червня 2022 р. на території Меморіального комплексу працює мультимедійний мартиролог у пам'ять дітей, загиблих упродовж широкомасштабного вторгнення. Фотографії жертв проєктуються на давні стіни. Звучить колискова «Спи, моє дитя» Руслана Горового на слова Сергія Жадана. Осердям Мартиролога є символічний вівтарик, де відвідувачі можуть залишити іграшки й ушанувати загиблих хлопчиків та дівчаток. За два роки його роботи з Мартирологом ознайомилося понад 85 тис. киян і гостей міста. Серед відвідувачів – десятки офіційних делегацій, які приїждять до столиці України.

Фото 16. Фрагмент експозиції «Ленд-ліз. Перезавантаження». 2022–2023 рр.

Фото 17. Фрагмент експозиції «Обереги з війни». 2022–2023 рр.

Фото 18. Фрагмент експозиції «Сталеві титани Бахмута». 2022–2023 рр.

Низку виставкових проєктів реалізовано в просторі Нижньої Московської брами XVIII ст. Першу виставку в цій локації відкрито 1 червня 2022 р., на Всесвітній день захисту дітей. Це виставка дитячих малюнків «100 днів. Війна очима дітей». Серед презентованих там виставок: «Ленд-ліз. Перезавантаження»,

«Батьківщина-мати. Переозначення», «Музейний фронт», «ArtArmor», «Обережно! Рухайся! Мир». З огляду на об'єктивні причини впродовж періоду широкомасштабного російського вторгнення діяльність Музею не за тематикою сучасної війни була дещо фрагментарною і точковою. Щоразу, звертаючись до подій Другої світової, музейники проводили паралелі із сучасністю, підтверджували схожість агресора: гітлерівської Німеччини, сталінського Радянського Союзу, путінської Росії. Яскраво засвідчує неперервність традицій взаємодопомоги демократичних сил у боротьбі з агресивними диктатурами виставка «Ленд-ліз. Перезавантаження». Її експозиція присвячена історії мілітарної та економічної співпраці країн антигітлерівської коаліції в роки Другої світової війни та держав вільного світу під час російсько-української війни, що триває. На рівні мікроісторії проведено паралелі між Другою світовою та сучасною війнами також у виставках «24.02» та «Обереги з війни».

Найновіший виставковий проєкт, що експонується в цій локації, – «Сталеві титани Бахмута». У фокусі тимчасової експозиції – персональні комплекси захисників міста, героїв, завдяки яким його оборона увійде у світову історію як одна з найбільших і найскладніших битв початку ХХІ ст.

Останній рік російсько-української війни спонукав до значних змін у роботі Музею, сприяв його переозначенню, переосмисленню діяльності. За цей час установа перетворилася не за назвою, а за суттю на «Музей війни за Незалежність». Науковці Музею переконані, що його вже не можна розглядати як майданчик відображення лише однієї війни. Дуже важко трактувати події 1939–1945 рр. без розуміння результатів і наслідків Великої війни 1914–1918 рр. Нинішня війна Росії проти України, що триває від 2014 р., є прямим наслідком історичних подій та логіки обох попередніх світових війн. Українська державна традиція виросла з мілітарної історії. Наша держава народилася, крім іншого, й у результаті світової кризи періоду Першої світової війни. Продовжила своє

формування – під час Другої світової. Хоч ця війна і стала катастрофою для світу, для Європи, для України зокрема, але водночас вона й подарувала українцям надію на незалежність. Такі епізоди нашої історії, як проголошення Акта відновлення Української держави в м. Львів чи створення в 1944 р. Української головної визвольної ради, заклали символічні підвалини побудови демократичного суспільства в країні. У розпал війни, перебуваючи в оточенні тоталітарних диктатур із культами їхніх вождів, Україна заявила про намір розбудувати своє суспільство за зразком західних демократій. Бо тільки такий шлях забезпечить створення сильного і стійкого до зовнішніх загроз суспільства. Це приклад потужного опору окупантові – від часу формування Української повстанської армії в 1942 р. й до проголошення Україною суверенітету. Саме тому сьогодні ми можемо говорити про столітній період української війни за Незалежність.

Увесь цей час радянська тиранія намагалась убити нас фізично, зламати морально, залякати, заморити голодом або підкупити. Для осмислення нинішніх подій, їхніх причин, ролі й місця в нашій історії власне й потрібно об'єднати три світові війни в одному Музеї, подавши історію трьох найбільших воєнних конфліктів у Європі.

Питання перетворення, переозначення Національного музею історії України у Другій світовій війні, його актуальної ролі в суспільстві, стратегій розвитку, експозиційного наповнення та визначення нової назви прозвучало вже давно. Питання такого переосмислення Музею веде до наступних дій, до зміни його назви.

Наразі музейна команда провела чотири формати обговорень, на яких науковці, музейники, освітяни, архітектори і дизайнери висловлювалися про майбутні місію та візію Музею війни. Гостями тематичних панелей стали представники Міністерства культури та інформаційної політики, Київської міської

державної адміністрації, Інституту історії України НАН України, провідних музейних інституцій. І пропозицією Музею щодо нового найменування є «Національний меморіал – Музей війни за Незалежність».

Фото 19. Скульптура «Батьківщина-мати» з Тризубом на щиті.

24 серпня 2023 р.

Фото 20. Радянський герб зі щита скульптури поповнив фондову колекцію

Музею. 1 серпня 2023 р.

Одним із етапів процесу трансформації та переозначення Музею стало позбавлення імперської (радянської) символіки. До Дня Незалежності реалізовано проєкт «Тризуб Батьківщини» – заміну радянської символіки на щиті монумента «Батьківщина-мати» на український державний символ Тризуб. Проєкт реалізовано коштом спонсорів. 1 серпня 2023 р. відбувся процес демонтажу радянського герба. Нині він увійшов до музейної фондової колекції і відкритий для загального огляду. Музей запропонував розмістити на щиті скульптури зображення Тризуба у графічній редакції, визначеній Постановою Верховної Ради України від 19 лютого 1992 р. «Про державний герб України». 6 серпня 2023 р. Тризуб було піднято на щит.

Фото 21. Простір експозиції «Знак на щиті». Серпень 2023 р.

Фото 22. Простір експозиції «Знак на щиті». Серпень 2023 р.

Одночасно команда Музею підготувала виставку «Знак на щиті», на якій представлено понад 200 автентичних артефактів, що охоплюють більш як тисячолітній відрізок історії України. Експозиція відображає найцікавіші факти з історії Тризуба, фокусує увагу на найважливіших етапах його становлення як державного герба, слугує своєрідною відповіддю на актуальні суспільні питання, пов'язані з відтворенням Тризуба на щиті, висвітлює зв'язок цього процесу з перейменуванням самого монумента «Батьківщина-мати» та Музею загалом.

Отже, широкомасштабне вторгнення російських військ на територію України та звитяжна боротьба українських захисників поставили перед Музеєм нові виклики й завдання. Його суспільна роль значно посилилася. Меморіал розглядається як місце пам'яті про сучасну російсько-українську війну, яка є продовженням українського визвольного руху, боротьби за незалежність, державотворчих процесів, що тривали впродовж XX – початку XXI ст. Розповідаючи про сучасні події, Музей опинивсь у фокусі уваги світової спільноти. Про музейні проєкти пишуть на перших шпальтах світових ЗМІ.

Колектив, не чекаючи завершення бойових дій, активно працює над утіленням нової суспільної місії – збереження пам'яті про Перемогу в боротьбі за демократичні цінності не лише України, а й усього вільного світу. Таке сприйняття культурної установи відкриває широкі горизонти для дальшого розвитку Музею з використанням нових ідей, локацій, експозиційних площ та архітектурних об'єктів.